

Výchova k manželstvu a rodičovstvu na Slovensku – témy, diskurzy a názory učiteliek / učiteľov¹

Radomír Masaryk

Katedra psychológie a patopsychológie, Pedagogická fakulta UK, Bratislava, Slovensko

Rôzni aktéri procesu výchovy k manželstvu a rodičovstvu operujú s odlišnými názormi na náplň tohto predmetu a vychádzajú z diametrálne odlišných hodnotových orientácií. Môj dizertačný projekt sa snaží bližšie preskúmať proces realizácie tohto predmetu. Projekt si kladie za cieľ preskúmať hlavne významy toho, ako si súčasné a budúce učiteľky a učitelia definujú kvalitu života, a aké kritériá využívajú pri konštruovaní významov sexuality ako súčasti kvalitného života. Metódou dotazníka a fókusových skupín som sa snažil hlbkovo preskúmať významy, ktoré účastníci – hlavne učiteľky/učitelia a budúce/i učiteľky/učitelia – pripisujú relevantným témam.

Úvod

Celospoločenský diskurz tematizuje mnohé otázky s priamym dosahom na výchovu v oblasti sexuality a rodovosti - od klesajúcej natality cez „uvoľňovanie morálky“ či rodové role po otázky homosexuality, interrupcií či antikoncepcie. Samotný školský predmet *výchova k manželstvu a rodičovstvu* je predmetom politických diskusií; spornou otázkou je už jeho názov. Vo svojej dizertačnej práci sa pokúšam zistiť, aké názory, stratégie či axiológie uplatňujú samotní realizátori tejto výchovy – učiteľky a učitelia.

Teoretický úvod

Vo všeobecnosti vychádzajú diskurzy o sexualite najčastejšie z evolučných a biologizujúcich teórií (napr. Weiss, 2001). Na druhej strane, čisto biologickú determináciu ľudskej sexuality a rozdelenia rodových rolí spochybnili napríklad Margaret Mead (1935/1963) či Elain Morgan (1972), kultúrnu a spoločenskú stránku sexuality vo svojich prácach najpozoruhodnejšie preskúmal Michel Foucault (napr. 1976/1999). Viacerí ďalší autori uvažujú aj o spirituálnej či duchovnej stránke sexuality, a sexualitu zakotvujú dispozitívmi transcendentálnych hodnôt.

Na slovenských školách sa vyučuje predmet *výchova k manželstvu a rodičovstvu*. Už samotný názov vyvoláva námietky, že implicitne legitimizuje sexualitu len v reprodukčnom kontexte - napr. Bianchi (2001) tvrdí, že takýto názov vyvoláva dojem, že ide o „výchovu iba pre tých, ktorí sa chcú zosobášiť a byť rodičmi“. Na druhej strane, iní autori (napr. Pastor, 2001) priamo postulujú, že „ľudská sexualita je Božie dielo a má svoj účel – má dvojaký rozmer, spojivý a plodivý“ – autor ďalej dodáva, že „kto toto nevie, ten toho vie o sexe veľmi málo, i keby mal hociako bohaté skúsenosti“ (s. 37). Uvedené citáty od dvoch autorov súčasne ilustrujú dva hlavné prístupy k sexuálnej výchove na Slovensku – **liberálny prístup**, ktorý presadzuje individuálne práva, má otvorený prístup k viacerým aspektom sexuálneho správania (napríklad akceptuje homosexualitu), reflektuje meniace sa rodové role, a skôr sa zameriava na informačnú stránku výchovy a individuálne práva; a druhý, **konzervatívny**

¹ Výskum vznikol s podporou grantu UK/1/2004. Tento príspevek je analýzou kvantitatívnej časti výskumného projektu.

prístup, ktorý akcentuje prokreačnú funkciu sexuality, stavia na duchovnom zakotvení sexuality a význame rodiny, má konzervatívny prístup k tradičným rodovým roliam, a často vyjadruje reštriktívny postoj k témam ako hormonálna a mechanická antikoncepcia, interrupcie, homosexualita či sexualita realizovaná mimo rámca rodiny. Konferencie a školenia pre učiteľky a učiteľov *výchovy k manželstvu a rodičovstvu*, učebnice, zborníky či metodické materiály je možné zhruba priradiť k jednému z týchto dvoch prístupov.

Výchova k manželstvu a rodičovstvu nie je na Slovensku samostatným predmetom (s čím väčšina učiteľiek podľa našich výskumov súhlasí, argumentujú rastúcim rozsahom učebných plánov). Vyučuje sa v rámci hodín (nepovinne) etickej výchovy, ale aj v rámci iných predmetov. Na každej škole by mal/a pôsobiť koordinátor/ka, ktorí zabezpečujú aktivity v danej oblasti. Pre koordinátorov, ale aj pre ďalších učiteľov zabezpečujú priebežnú prípravu metodické centrá Ministerstva školstva SR pre etickú výchovu, ktoré usporadúvajú rôzne semináre a stretnutia.

Ciele *výchovy k manželstvu a rodičovstvu* špecifikuje dokument Učebné osnovy – *Výchova k manželstvu a rodičovstvu* (1998). Učebné osnovy definujú ciele a témy osobitne pre 1. stupeň základných škôl, 2. stupeň základných škôl a stredné školy. Učebné osnovy jednoznačne postulujú informačný aj výchovný cieľ tohto predmetu; učiteľ by mal nielen odovzdať poznatky, ale aj formovať postoje a pomáhať utvárať „žiaduci hodnotový systém“ (s. 11) – žiaducu hodnotovú orientáciu však osnovy bližšie nepopisujú, naznačujú ju len implicitne.

Metódy

Pri výskume sme sa snažili spojiť výhody kvantitatívnych a kvalitatívnych metód. Najprv sme realizovali predvýskum s voľnejšie štruktúrovanými fókusovými skupinami. Následne sme vypracovali dotazník (kvantitatívna časť), kde sme využili skúsenosti z predvýskumu, a realizovali sériu siedmich už štruktúrovanejších fókusových skupín (kvalitatívna časť) – tri s učiteľkami *výchovy k manželstvu a rodičovstvu* na základných a stredných školách, a 4 so študentkami/štvudentmi Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave - budúci učiteľkami/učiteľmi. Každé skupiny sa zúčastnilo okolo 7 účastníkov/účastníčok; tieto skupiny sme zaznamenávali na digitálne médium, text prepísali a budeme analyzovať s pomocou softvéru pre kvalitatívnu analýzu.

V rámci kvantitatívnej časti sme administrovali dotazník, ktorý obsahoval:

- Demografické otázky
- 3 otázky na náplň predmetu *výchova k manželstvu a rodičovstvu*
- 16 postojových škál (vybraných na základe predvýskumu)
- Metódu Visual Analogous Scale (VAS) z dotazníka Schedule for the Evaluation of Individual Quality of Life (SEIQoL)
- Dotazník Subjective Quality of Life Analysis (SQUALA)

Ostatné dve metódy slúžili hlavne k posúdeniu vnímania kvality života, čo je jeden z cieľov mojej dizertačnej práce. Dotazník sme distribuovali učiteľkám a učiteľom v bratislavskom a banskobystrickom kraji, ako aj študentkám a študentom, ktorí sa zúčastnili fókusových skupín.

Demografický popis súboru

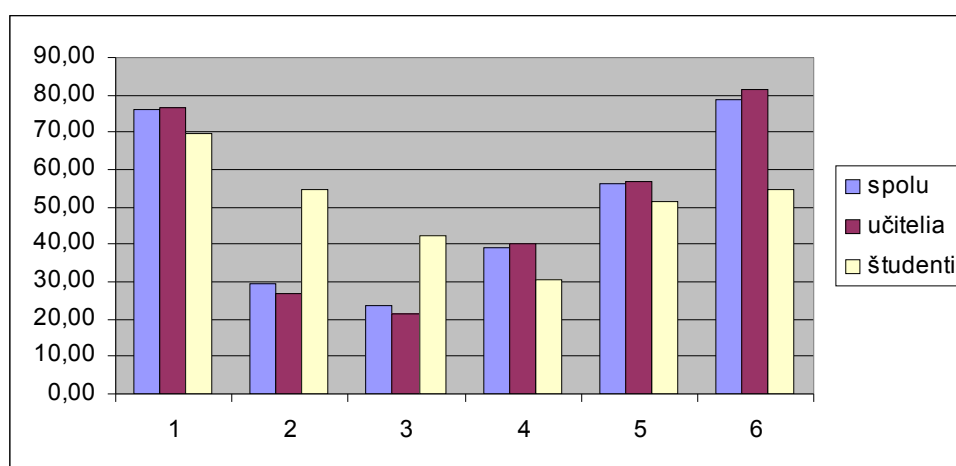
Celkový počet účastníkov výskumu bol $n=326$. Účastníkov sme oslovovali v bratislavskom kraji (95) pomocou internej pošty Metodicko-pedagogického centra mesta Bratislavy; účastníkov v banskobystrickom kraji sme oslovovali poštou (193). V súbore bolo ďalej 5 účastníkov z iných krajov, a 33 študentov. Z hľadiska pohlavia prevažovali v súbore ženy (88 %), čo je v súlade s dominantným zastúpením žien v základnom a strednom školstve. Prevažovali vydaté účastníčky/ženatí účastníci (62 %). Vekový priemer bol 41 rokov; minimálny vek 19 a maximálny 62. Najviac účastníkov pôsobí na základných (52,5 %) a stredných (36,5 %) školách. Väčšina účastníkov pochádza zo štátnych škôl, v súbore sme však mali zastúpené aj súkromné a cirkevné školy. 26,70% účastníkov sa zaradilo k pravidelne praktizujúcim veriacim, 20,9 % k príležitostne praktizujúcim veriacim, 11,0 % sú členovia cirkví, ale vieru nepraktizujú, 13,5 % sú veriaci, ale nie sú členmi cirkví, 26,1 % sú ateisti.

Kvantitatívna analýza

Na otázku: *Čo podľa Vás predstavuje najväčšie problémy v oblasti vyučovania predmetu „výchova k manželstvu a rodičovstvu“ alebo „sexuálna výchova“? odpovedali respondenti nasledovne:*

1. konzumný prístup k sexu zo strany mladých ľudí
 2. sexuálne zneužívanie detí aj mladých
 3. sexuálne prenosné choroby
 4. periodiká pre mládež s liberálnym prístupom k sexualite
 5. prístup k informáciám a pornografii cez internet
 6. vulgarizácia jazyka o sexualite a vzťahoch
- Missing

	Spolu (%)	Učitelia (%)	Študenti (%)	Rozdiel U-Š
1.	76,07	76,79	69,70	7,09
2.	29,45	26,62	54,55	-27,92
3.	23,62	21,50	42,42	-20,92
4.	39,26	40,27	30,30	9,97
5.	56,44	57,00	51,52	5,48
6.	78,53	81,23	54,55	26,68
Missing	2,45	2,39	3,03	

Graf 2 - Problémy v oblasti výchovy k manželstvu a rodičovstvu

Problémy, ktoré zaradila nadpolovičná väčšina všetkých účastníkov boli v danom poradí vulgarizácia jazyka o sexualite a vzťahoch, konzumný prístup k sexualite u mladých ľudí, a prístup k informáciám a pornografii cez internet. Sexuálne zneužívanie detí a mladistvých je

výrazne významnejšou témou pre študentov ako pre učiteľov; zvolila ju nadpolovičná väčšina študentov, avšak len 27 % učiteľov. Podobný trend sa týka aj sexuálne prenosných chorôb. Dôvodom môže byť fakt, že sexuálne zneužívanie a pohlavne prenosné choroby boli od päťdesiatych do deväťdesiatych rokov v slovenskej spoločnosti silne tabuizované, navyše prevalencia sexuálne prenosných chorôb u nás mohla skutočne byť objektívne nižšia oproti súčasnosti či oproti iným krajinám, aj po započítaní neregistrovaných prípadov. Vulgarizácia jazyka o sexualite a vzťahoch je na druhej strane pre učiteľov najdôležitejšou témou (až 81 %), zo skupiny študentov túto položku vybralo len 55 %.

Ďalej sme realizovali druhostupňové triedenie vybraných postojových škál podľa identifikačných znakov respondentov. Pôvodne sme postoje merali na 6-bodovej škále, avšak vzhľadom k podmienkam výpočtu chi-kvadrátu sme 6-bodovú škálu (silný súhlas – slabý súhlas – skôr súhlas ako nesúhlas – skôr nesúhlas ako súhlas – slabý súhlas – silný súhlas) rekódovali do 2 kategórií (súhlas – nesúhlas). Štatisticky najvýraznejšie diferencovala postoje účastníkov premenná vierovyznanie. Ďalej sme zistili mierne rozdiely medzi skupinami učiteľov z bratislavského a banskobystrického kraja – vzájomne, aj oproti skupine študentov. Dané rozdiely však interpretujeme vzhľadom k nereprezentatívne zastúpeniu skupín veľmi opatrne. Čo je však pozoruhodné, pri viacerých otázkach sa študentky/i prejavovali konzervatívnejšie ako učiteľky/ia – čo môže súvisieť s tendenciou mladšej generácie zastávať extrémnejšie názory, ale aj s profilom študentiek a študentov Pedagogickej fakulty UK.

Sledované premenné sme sa ďalej pokúsili zredukovať prostredníctvom faktorovej analýzy – išlo o nasledujúcich 16 postojových otázok z dotazníka na uvedené témy:

1. Spoločenská diskusia o vzťahoch a sexualite
2. Význam sexuálneho života pre celkovú kvalitu života
3. Závažnosti mediálnych informácií o klesajúcej pôrodnosti
4. Závažnosti mediálnych informácií o klesajúcej sobášnosti
5. Predmanželská sexualita
6. Mimomanželská sexualita (nevera)
7. Diskusie o intímnych otázkach v médiách
8. Časopisy s erotickými fotografiami a textami
9. Rovnaká deľba domácich prác medzi mužmi a ženami
10. Starostlivosť o deti a domácnosť má byť tradičnou úlohou ženy
11. Učítelia by pri vyučovaní mali zohľadniť kresťanské princípy
12. Učítelia by mali vyučovať neutrálne a nevnašať svoje osobné hodnoty
13. Dospievajúci potrebujú ochranu pred spoločenskými tlakmi
14. Homosexualita
15. Interrupcie
16. Antikoncepčné prostriedky

Prvou faktorovou analýzou, ktorú sme vypočítali metódou *principal components* sme extrahovali 4 faktory. Táto analýza vysvetľovala 52% variancie premenných. Potom sme na základe logickej úvahy a výšky hodnôt jednotlivých faktorových záťaží vypočítali ďalšiu faktorovú analýzu. V tejto druhej faktorovej analýze bolo zahrnutých 12 postojových škál; vysvetľovala 54% variancie a redukovala postojové škály do 3 faktorov. V nasledujúcej tabuľke uvádzame rotovanú maticu po varimaxovej rotácii. Hrubým vyznačené sú faktorové záťaže, ktoré najviac sýtia jednotlivé faktory.

	1	2	3
Spoločenské diskusie o vzťahoch a sexe	-0,01	-0,03	0,74
Význam sexuálneho života	0,29	0,44	0,48
Závažnosť poklesu pôrodnosti	0,03	0,79	-0,03
Závažnosť poklesu sobášnosti	-0,32	0,72	-0,09
Predmanželská sexualita	0,83	-0,13	0,09
Časopisy s erotickým obsahom	0,66	-0,04	0,15
Rovnaká deľba domácich prác	0,07	0,04	0,68
Kresťanské princípy vo výuke	-0,62	0,13	0,09
Potreba chrániť mládež pred tlakmi	-0,23	0,57	0,18
Homosexualita	0,60	-0,12	0,22
Interrupcie	0,76	-0,09	0,00
Antikoncepcia	0,84	0,00	0,00

Z takto extrahovaných faktorov sme vypočítali vážené indexy hodnotenia dimenzií (d1, d2, d3) – váhami boli faktorové záťaže z rotovanej faktorovej matice, ktoré sme rekódovali na nominálne znaky a vykonali krížovú analýzu premenných s extrahovanými dimenziami. Najväčšie rozdiely vykazujú opäť premenná vierovyznanie.

Dimenzie sme nazvali takto:

d1 = názory na reprodukčné správanie jednotlivcov (pozitívna hodnota súvisí s permissívnym hodnotením reprodukčného správania, negatívna s represívnym)

d2 = hodnotenie vplyvu reprodukčného správania jednotlivcov na spoločnosť (pozitívna hodnota súvisí s represívnym hodnotením, negatívna s permissívnym)

d3 = hodnotenie partnerského modelu manželstva (pozitívna hodnota súvisí s permissívnym hodnotením, negatívna s represívnym)

Ďalej sme vykonali krížovú analýzu premenných s extrahovanými dimenziami; najväčšie rozdiely vykazujú premenná vierovyznanie. Z pravidelne veriacich hodnôt 79,5% ($p < 0,001$) jednotlivcov položky indexu d1 negatívne (tj. represívne hodnotia reprodukčné správanie jednotlivcov - nesúhlasia s premaritálnou sexualitou, sexuálne explicitnými médiami, homosexualitou, interrupciami a antikoncepciou); pri ostatných kategóriách respondentov (príležitostne veriaci, pasívne veriaci, neinštitucionalizovaní veriaci, ateisti) tento faktor pozitívne hodnotí vždy nadpolovičná väčšina.

Rozdiely sú štatisticky významné ($p = 0,001$) aj pri rekódovaní do troch kategórií, aj keď nie až tak dramaticky (časť odpovedí sa preskupila do stredových hodnôt).

Pri faktore d2 sa pravidelne veriaci (75,9%) v štatisticky významnej miere ($p = 0,006$) pridali na pozitívnu stranu – tj. vyjadrujú závažnosť klesajúcej pôrodnosti, stúpajúceho veku vstupu do manželstva, súhlasia s tým, že naša krajina je založená na kresťanských hodnotách a tieto hodnoty by mali učitelia zohľadniť pri výuke; súčasne zaujímajú protekcionistický postoj k výchove mládeže. Vyššiu mieru súhlasu pri týchto otázkach prejavovali aj neinštitucionalizovaní veriaci (66,7%) a príležitostne praktizujúci veriaci (61,8%).

Pozitívne hodnotenie faktora d2 sa viac vyskytuje u učiteľov z Banskobystrického kraja (64,9% vs. 59,8% v BA) pri rekódovaní na 2 kategórie; miera síce vykazuje štatistickú významnosť (chí-kvadrát 10,015 pri významnosti 0,018), ale nie je splnená jedna z podmienok (25% buniek má očakávanú početnosť menej ako 5%). Pri rekódovaní na 3 kategórie je rozdelenie opäť významné, no nespĺňa podmienky platnosti chí-kvadrát testu.

Väčší počet ľudí vo veku 19-24 rokov (33,3%) uvádza nesúhlasný postoj s položkami prvého faktora (pri rekódovaní na tri kategórie), tj. nesúhlasia s premaritálnou sexualitou, sexuálne explicitnými médiami, homosexualitou, interrupciami a antikoncepciou. Pri ostatných skupinách sú percentá 18,3% (25-34 rokov), 10,1% (25-44 rokov), 16,1% (45-54 rokov) a 14,7% (55 a viac rokov). Tému konzervatívnejších postojov mladších respondentov budeme hlbšie analyzovať kvalitatívnymi metódami. Z hľadiska kvantitatívnej analýzy stojí za povšimnutie, že so stúpajúcim vekom rástla tendencia udávať stredové hodnoty (44,4%, 68,3%, 68,1%, 72,3%, 73,5% v uvedených kategóriách). Významnosť je 0,049, chí-kvadrát 15,558, žiadna bunka nemá očakávanú početnosť nižšiu ako 5% a minimálnu očakávanú početnosť je 5,25.

Záver

Kvantitatívna analýza odpovedí na otázky poukázala na niekoľko zaujímavých informácií –vysoký vplyv vierovyznania učiteliek a učiteľov na ich postoje k témam súvisiacim so sexualitou – vierovyznanie je omnoho dôležitejšie pri predpovedaní rozdielov ako vek, bydlisko, veľkosť aglomerácie, príjem a pod. Ďalej sme pozorovali rozdiely v odpovediach na základe veku – v niektorých situáciách sa mladší respondenti prejavujú konzervatívnejšie ako starší. Naše závery predbežne potvrdzujú predpoklad paralelnej existencie konzervatívneho a liberálneho diskurzu pri vyučovaní výchovy k manželstvu a rodičovstvu, a umožnili popísať tieto rozdiely podrobnejšie. Ďalšie súvislosti budeme zisťovať kvalitatívnou analýzou, ktorou uvedené zistenia doplníme.

Literatúra:

BIANCHI, G. 2001. Sexuálne zdravie ako kultúrny, sociálny a politický jav. In: Bianchi, G. (Ed.) 2001. Identita, zdravie a nová paradigma. *Human Communication Studies*, Vol. 7. Bratislava : Veda – KVS BK., s. 169-184.

FOUCAULT, M. 1990. *History of Sexuality 1 : An Introduction*. Prvé vydanie 1976. Vintage Books.

MEAD, M. 1980. *Sex and Temperament*. Prvé vydanie 1935. New York : Morrow Quill.

MORGAN, E. 1972. *The Descent of Woman*. London : Souvenir Press.

PASTOR, K. 2001. Sexuálna revolúcia a jej demografické a politické dôsledky. In: Lenczová, M. (Ed.) 2001. *Sexualita, sloboda, zodpovednosť*. Bratislava : Slovenská spoločnosť pre rodinu a zodpovedné rodičovstvo, 36-42,

UČEBNÉ OSNOVY – VÝCHOVA K MANŽELSTVU A RODIČOVSTVU. 1998. Schválilo MŠ SR dňa 29. júna 1998 pod číslom 2493 / 1998 – 41 s platnosťou od 1. septembra 1998. Bratislava : Arimes.

WEISS, P. 2001. Je monogámie normální? *Sexuológia – Sexology*, č. 2, ročník 1., s. 29-31.

MASARYK, Radomír. Výchova k manželstvu a rodičovstvu na Slovensku – témy, diskurzy a názory učiteliek / učiteľov. In: HELLER, Daniel; PROCHÁZKOVÁ, Jana; SOBOTKOVÁ, Irena (ed.). *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů : polarita a vzájemné obohacování : sborník příspěvků z konference Psychologické dny, Olomouc 2004*. Olomouc : Universita Palackého v Olomouci, 2005. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica, Psychologica 35 - suppl. Plný text příspěvku o rozsahu 7 s. je dostupný na přiloženém CD-ROM. ISBN 80-244-1059-1.